

Utskrift 9

Detta nummer av *Utskrift* ägnas helt åt järnålderns rituella platser. Avstampet för boken tas i Käringsjön – en av Sveriges mest kända offerplatser från äldre järnålder. Vad har hänt sedan platsen undersöktes i början av 1940-talet? Vilka nya fyndplatser har kommit fram sedan dess? Och hur har synen på kultens utövning och rituella praktiker förändrats? Detta är bara några av de frågor som en grupp arkeologer och religionshistoriker från Sverige och Danmark samlades för att diskutera hösten 2007. I boken presenteras ett femtontal artiklar som bygger på inlägg från konferensen.

Järnålderns rituella platser är även slutpublikation för ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt kring Käringsjön. Projektet har letts av Anne Carlie som också är redaktör för boken.

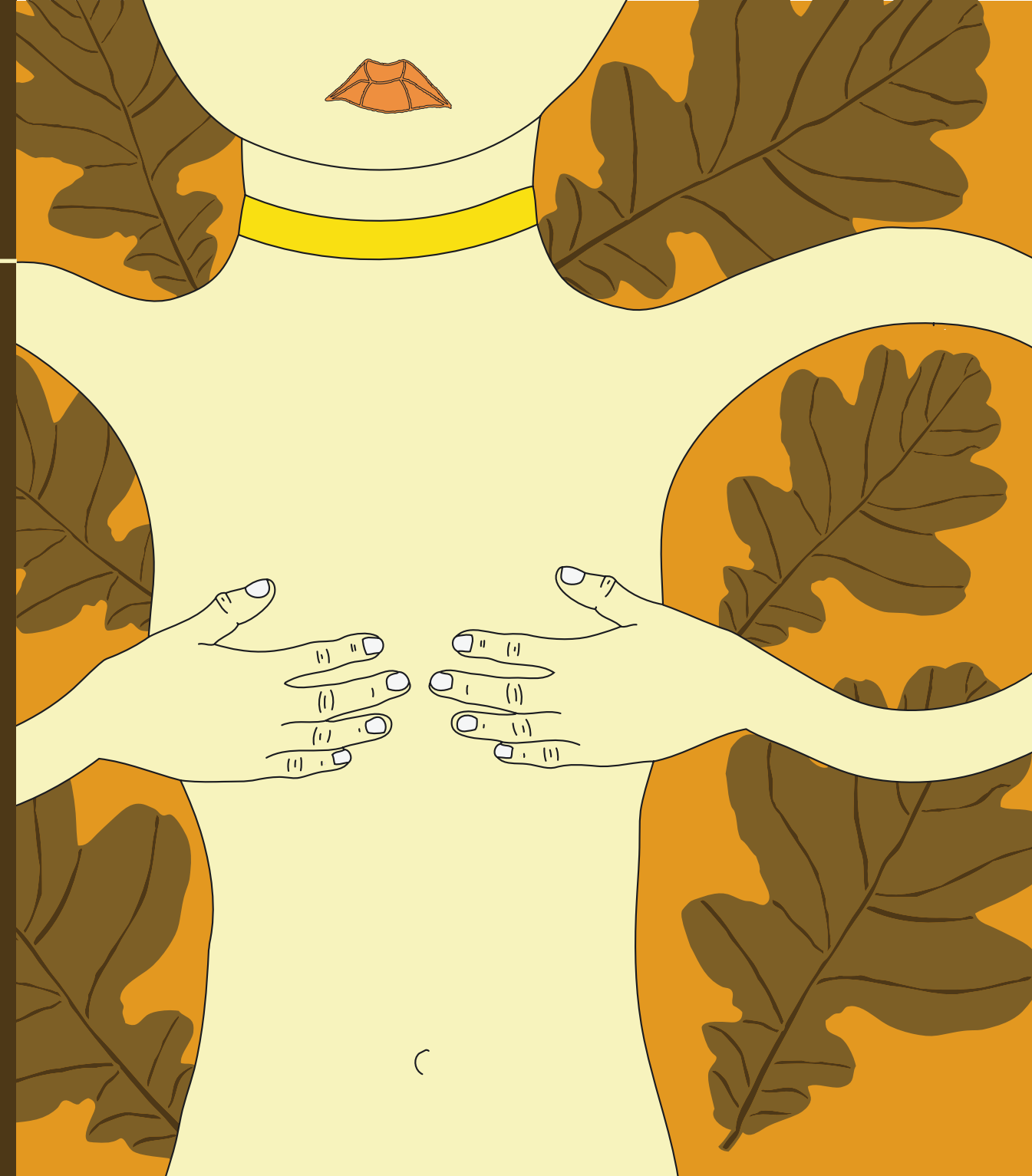
KULTURMILJÖ
HALLAND

Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad
035-19 26 00 kansli@kulturmiljohalland.se

ISSN-1102-7290

U
T
S
K
R
I
F
T
9

Stiftelsen Hallands Läns museer Kulturmiljö Halland

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

JÄRNÅLDERNS RITUELLA PLATSER

Femton artiklar om kultutövning och religion från en konferens
i Nissaström den 4–5 oktober 2007

Red. Anne Carlie

Denna bok utgör slutpublicering av projektet *Käringsjön – en studie kring kontinuitet och förändring i den äldre järnålderns offertraditioner och samhälle i södra Halland*.

Ekonomiska bidrag till forskning, konferens och tryckning har tacksamt mottagits från:

Bogislaw Klingspors fond

Crafoordska stiftelsen

Ebbe Kochs stiftelse

Kulturmiljö Halland

Lennart J Hägglunds stiftelse

Länsstyrelsen i Hallands län, Kulturmiljöenheten

Syskonen Willers donationsfond

KULTURMILJÖ
HALLAND

UTSKRIFT ges ut av Stiftelsen Hallands läns museer, Kulturmiljö Halland.

Detta är nr 9 i en löpande serie.

Postadress: Kulturmiljö Halland, Bastionsgatan 3, 302 43 Halmstad

Telefon: 035-19 26 00 *Fax:* 035-19 26 26 *E-post:* kansli@kulturmiljohalland.se

Redaktör: Anne Carlie

Omslag och bilder om inget annat anges: Johanna Carlie

Grafisk formgivning: Thomas Hansson

Bildbearbetning: Staffan Hyll

Svensk lektör: Stefan Larsson

Dansk lektör: Per Ole Rindel

Engelsk språkgranskning: Alan Crozier

Tryck: Grahns Tryckeri, Lund 2009

Lantmäteriets märkning: ©Lantmäteriet: Ärende nr MS2006/02316

© Kulturmiljö Halland och respektive författare.

Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

ISSN-1102-7290

Innehåll

Anne Carlie

Käringsjön – en av järnålderns rituella platser: inledande kommentarer kring boken och projektet	7
---	---

DEL 1

FORSKNINGSLÄGE OCH PERSPEKTIV	15
-------------------------------	----

Anne Carlie

Järnålderns offerplatser i retrospektiv: ett arkeologiskt perspektiv	17
--	----

Åsa Berggren

Offerbegreppet i arkeologin – tolkningar och perspektiv	33
---	----

Maths Bertell

Lin och vit kvarts. Jämförelse som redskap och analogins förföriska lockelse	51
---	----

DEL 2

RITUELLA PRAKTIKER – TRADITION, VARIATION OCH FÖRÄNDRING	65
--	----

Aase Gylldion

Tradition kontra impuls. Kollektiv offerskik i äldre jernalder på Sydvestfyn	67
---	----

Lena Nilsson

Häst och hund i fruktbarkult och blot	81
---------------------------------------	----

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland	101
---	-----

Ole Stilborg

Vid vatten, sten och jord: studier av keramikoffer vid Käringsjön och andra lokaliteter i Halland och Östergötland	139
---	-----

DEL 3	
LANDSKAP OCH KOMMUNIKATIONER	181
<i>Leif Björkman</i>	
Vegetationsutveckling och markanvändning vid Käringsjön i Halland från neolitikum till tidig medeltid	183
<i>Lennart Carlie</i>	
Vägval under äldre järnålder	209
 DEL 4	
KULTPLATSEN SOM SOCIAL ARENA OCH MÖTESPLATS	223
<i>Anne Carlie</i>	
Käringsjön – en gammal fyndplats i ny belysning	225
<i>Britt-Mari Näsström</i>	
Vem var Nerthus? Spåren efter en gudinna	265
<i>Andreas Nordberg</i>	
Tid, tideräkning och talsymbolik i Adam av Bremens skildring av kulten i Uppsala	281
<i>Olof Sundqvist</i>	
Urordiska <i>erilaR</i> – en tidig kultledare i sydvästra Skandinavien	299
<i>Charlotte Fabeck</i>	
Fra ritualiseret tradition til institutionaliserede ritualer	317

Karin Lindeblad & Maria Petersson

Riter vid berg, block och vatten. Om utgrävningarna vid Abbetorp i västra Östergötland

* * *

Abstract: Rites at rocks, boulders and water. On the excavations at Abbetorp in western Östergötland.

This article deals with the Early Iron Age ritual area at Abbetorp in the province of Östergötland, Sweden. The excavation uncovered traces of different ritual activities. The use of the ritual area starts around 200 AD and ceases around 800 AD.

Situated centrally in the area was a cemetery with cremation burials. The majority of the buried individuals were adult men. Two groups are distinguishable, one with rich grave-goods and one with little or no grave-goods. The two groups are seen as representing two families or two different farms of different social standing. The burials were particularly numerous during the Migration Period, when there was one person buried from each group every 30 years. This equals roughly one member of each group from each generation.

On a sandy ledge adjacent to the cemetery there are about 100 hearths/cooking-pits. Animals were brought on foot into the area, slaughtered, cooked and eaten. The hearths were connected to annual activities of ritual cooking and eating, with a chronological concentration in the Late Roman Iron Age (c. 200–400 AD).

On the ledge there were two big boulders. These and adjacent areas in the nearby swamp were the main focus of offerings. Finds here included beads of glass and amber, glass sherds from beakers of imported goods, pottery including some perforated ware, fire-cracked stones and burnt and unburnt animal bone. Offerings were also found by other small boulders in the area. The offerings come mainly from the Late Roman Iron Age.

English revised by Alan Crozier.

* * *

Inledning

Vid byn Abbetorp i Östergötland upptäcktes och undersöktes i slutet av 1990-talet ett område där skilda rituella handlingar ägt rum under järnåldern. Vid ett gravfält, med en dateringsmässig tyngdpunkt i yngre romersk järnålder och folkvandringstid, fanns ett område som använts för slakt och matlagning. I kanten av en intilliggande våtmark har bland annat glasföremål och keramikkarl offrats. Resultaten har översiktligt presenterats i en rapport (Petersson 2004) samt i ett par mindre studier som behandlar skilda föremålskategorier (Magnus 2002; Stilborg 2004; Österström i manus). Någon mer utförlig presentation och bearbetning av materialet har inte tidigare publicerats. Artikelns fokus ligger på själva platsen och tolkningar av denna. I texten diskuteras frågor kring hur området har använts, av vilka grupper av människor samt under vilken tidsperiod och i vilka sammanhang.

Järnålderns landskap

Abbetorp ligger inom ett av Östergötlands mest omfattande stensträngssystem söder om Väderstad samhälle (fig. 1). En analys visar att stensträngarna har byggts under olika perioder, allt ifrån äldre järnålder till tidig modern tid. Huvuddelen förefaller ha tillkommit under medeltid och senare. Det rör sig med andra ord inte om ett fruset landskap från äldre järnålder och kan därför inte användas som en tolkningsnyckel för den äldre järnålderns landskapsutnyttjande och markindelning (Petersson 2006).

Inom stensträngssystemet undersöktes flera boplatser från äldre järnålder. Med utgångspunkt i dessa undersökningar, samt i en sammanställning av daterade boplatser i Östergötland, har en modell för järnålderns bebyggelseutveckling formulerats (Petersson 2006 och där anförd litteratur, Lindeblad & Petersson 2008). I början av förromersk järnålder etablerades en mängd boplatser. Analysen visar att det har funnits både stora gårdar, som bedömdes som domnanta i ett lokalt perspektiv, samt små gårdar som i någon mening stått i beroendeställning till de större. Under århundradena före Kristi födelse tillkom ytterligare gårdar, vilka generellt tolkas som tillhöriga ett lägre socialt skikt. Även de har stått i beroendeställning till de stora gårdarna. Denna bebyggelsestruktur upphörde någon gång i början av yngre järnålder. Då koncentrerades bebyggelsen mot den historiskt kända bytomten. I vissa fall betyder det att ett nytt bebyggelseläge etablerades, i andra fall fanns redan bebyggelse i närområdet. I bebyggelsens omedelbara närhet har det under äldre järnålder funnits små åkrar och den närmaste omgivningen har utgjorts av ett hävdad beteslandskap.

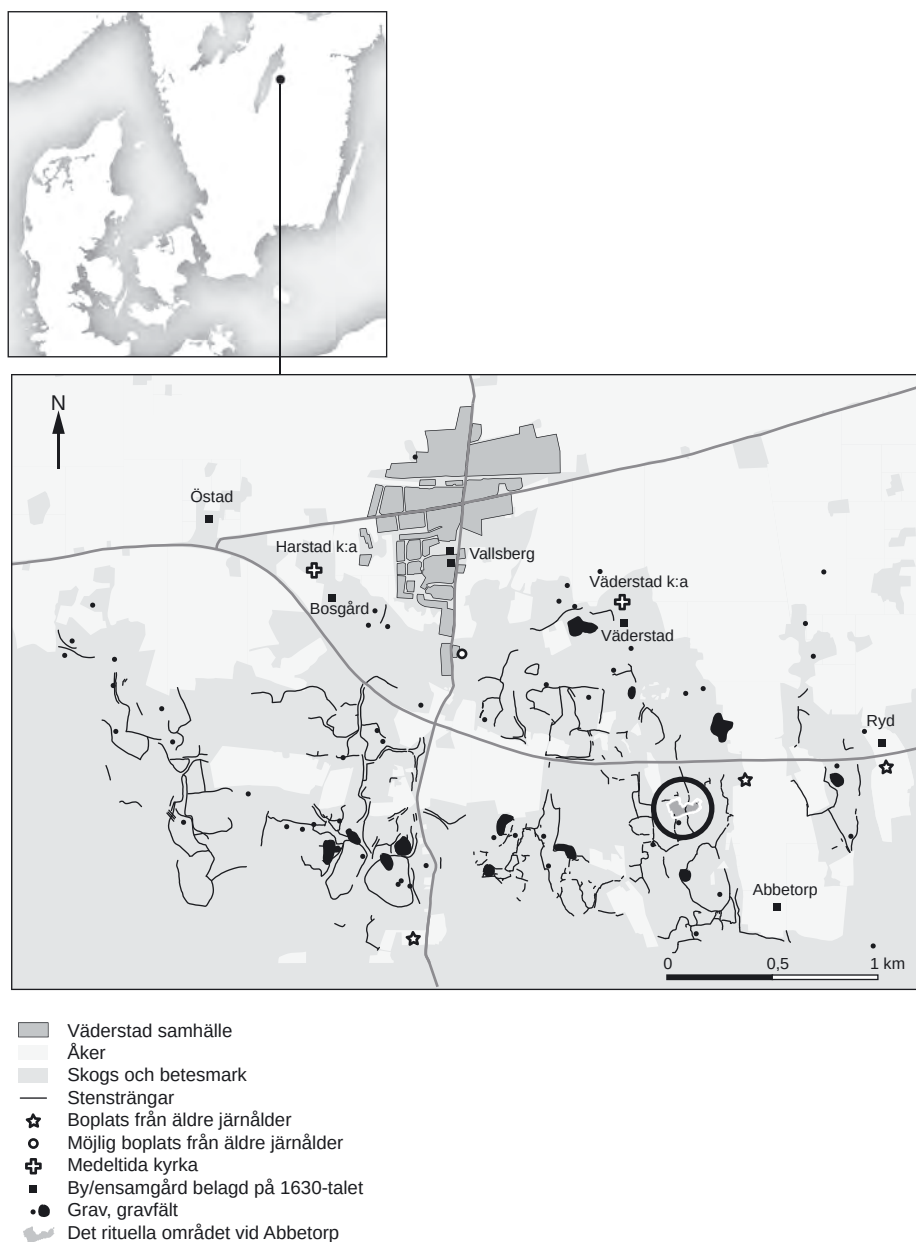

Fig. 1. Söder om Väderstad samhälle finns ett omfattande och välbevarat stensträngssystem. Det rituella området låg i dess sydöstra del. Grafik: Lars Östlin, RAÄ UV Öst.

Dessa centrala betesmarker har behållit sin viktiga roll också under yngre järnålder, medeltid och nyare tid. Inom beteslandskapet placerades äldre järnålderns ensamliggande gravar och gravfält. Det är också i denna typ av landskap som det rituella området i Abbetorp låg.

Cirka 200 meter öster om det rituella området undersöktes en boplats med spår av två gårdar, en större och en mindre. På den större gården fanns ett stort bostadshus med spår av tre avdelningar med en halliknande mittsektion. Huset verkar ha varit förebehållet människor, spår av husdjur saknas. Denna åtskillnad mellan husdjur och människor verkar vara kopplad till hög status. Inom det stora gårdstunet fanns en tydlig funktionsuppdelning. Åtskilt från huvudbyggnaden genom en bäck fanns ett område för specialaktiviteter med bland annat spår av ytterligare ett hus med en bostadsdel, sannolikt för tjänstefolk och eventuellt trälar, samt en ekonomidel för tamdjur. På denna sida bäcken fanns också en inhägnad yta med lämningar av en enkel byggnad och spår av smide, möjligen också ölbrygging och sädesrostning. Nära huvudbyggnaden fanns ett område med ett hundratal härdar, tolkade som spår av vardagsmatlagning. Det fanns ytterligare ett inhägnat område, sannolikt använt för mer omfattande matberedning, troligen kopplad till förrådshushållning. Till den stora gården hörde också ett litet rituellt område med en skålgropslokal, beläget strax utanför undersökningsområdet.

Den lilla gården hade ett mindre, tvådelat bostadshus. I anslutning till husets gavel har det funnits ett skärmtak och härunder har husdjuren kunnat söka skydd, mjölkas och utfodras. Gården har haft en liten inhägnad gårdsplan, kantad av härdar och kokgropar. Avsaknaden av spår av specialiserade aktiviteter är karaktäristiskt för denna typ av gård (Gruber 2004:94ff; Petersson 2006:37ff).

Det finns en viss tidsmässig överlappning mellan det rituella området och de undersökta gårdarna, men den huvudsakliga brukningstiden sammanfaller inte. Den undersökta bebyggelsen vid Abbetorp daterades till förromersk och äldre romersk järnålder, men inom området för specialaktiviteter på den stora gården fanns verksamhetsspår fram till slutet av äldre järnålder. Detta antyder att själva bebyggelsen har legat i närheten, även under yngre romersk järnålder. Därefter upphör spår av bebyggelse. Det mest troliga är att bebyggelsen då har flyttat sannolikt inom inägomarken, till en plats som i det äldsta kartmaterialet heter Abbetorp. Detta är ett tydligt mönster som återkommer i Östergötland, ett exempel på detta är byn Stora Ullevi utanför Linköping (Lindeblad & Tagesson 2005).

Det rituella området

När undersökningarna vid Abbetorp inleddes bestod vegetationen av tät barrskog, vilket gjorde att platsen upplevdes som avsides och undanskymd i förhållande till

den intilliggande, öppna odlingsbygden. Men resultaten från vedartsanalyser visar att landskapet under järnåldern har haft en betydligt öppnare karaktär, med stora lövträd såsom ek, ask och björk. Detta var ett resultat av lövtäkt, röjning av sly och vinterbete (Petersson 2006:163f).

Det rituella området var anlagt på en åsrygg som löper i nord-sydlig riktning. På åsens krön fanns ett markant parti med berg i dagen. Väster om detta, i en svag sluttning, fanns mindre partier med berg i dagen och blockig terräng som avslutades ned mot en flack, mindre våtmark (fig. 2). I kanten av våtmarken fanns två stora stenblock. Söder om undersökningsområdet fortsätter våtmarken och i kanten av denna finns flera gravar. Dessa är inte undersökta men deras utformning tyder på att de är äldre än de som undersöktes. Väster om våtmarken stiger marken svagt upp mot en flack avsats, som ligger vid berg i dagen, större block och klappersten. Söder om undersökningsområdet finns en kvadratisk stensättning.

Det är värt att notera att det undersökta områdets naturliga topografi inte skiljer ut sig i närmiljön, som har en likartad karaktär: blockrik terräng med uppskjutande berg i dagen och flera mindre våtmarker. Platsen utmärkte sig med andra ord inte på något sätt i det lokala landskapet och i sammanhanget blir det därför intressant att diskutera valet av plats för rituella ändamål.

Området där de rituella handlingarna utfördes under järnåldern var inte jungfrulig mark när den togs i anspråk för detta ändamål. Det finns föremål från senneolitikum som kan tolkas i rituella termer, bland annat framkom en koncentration av olika flintföremål vid ett mindre bergsparti. Det fanns dock ingen arkeologisk iakttagbar kontinuitet i detta bruk av platsen. Från yngre bronsålder fanns enstaka härdar som kan ses i samband med betesdriften under denna period. Från tiden kring Kristi födelse fanns två daterade anläggningar: en härd och en kokgrop. Även dessa ska sannolikt sättas samman med betesdrift. Kokgropen låg stratigrafiskt under de rituella lämningarna i området (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:52ff, 65ff). Efter att platsen tagits ur bruk för rituella ändamål under yngre järnålder uppfördes så småningom stensträngar i området. Det är intressant att notera att stensträngarna delar in landskapet i en nord-sydlig riktning, något som helt bryter äldre strukturer. Därefter användes området som betesmark och åkermark fram i modern tid. Platsen har dock aldrig brukats med moderna jordbruksmetoder, vilket innebär att bevaringsförhållandena var osedvanligt goda vid undersökningstillfället.

Stora delar av området har använts för olika slags riter under framför allt under yngre romersk järnålder och folkvandringstid. De skilda handlingarna har utförts av olika skäl vid särskilda tillfällen. Nedan presenteras dessa var för sig. Avslutningsvis görs en tolkning av hela platsen.

Fig. 2. Våtmarken vid det rituella området. Foto: Karin Lindeblad, RAÄ UV Öst.

Begravningar

På ett flackt bergskrön, centralt i det rituella området, fanns ett gravfält med dateringsmässig tyngdpunkt i yngre romersk järnålder och folkvandringstid. I det följande presenteras resultaten av en fördjupad bearbetning av detta. Här poängteras särskilt de aspekter som kan belysa det rituella sammanhanget i området i stort, samt gravfältets roll i denna kontext.

Platser med koppling till riter ligger ofta avskilt från andra fornlämningar. Att det vid Abbetorp fanns ett gravfält inom det rituella området, betyder att det finns möjligheter att studera en befolkning som direkt kan kopplas hit. Gravfältet är undersökt i sin helhet, vilket betyder att materialet är särskilt användbart (fig. 3). Det är anledningen till att detta avsnitt är tämligen ingående. För en detaljerad beskrivning av gravformer, gravskick och fyndmaterial hänvisas till rapporten (Lindeblad, Petersson & Österström 2004).

Gravfältet låg på en bergsklack, vilken anslöt till en svag höjdsträckning. Höjden var täckt av ett sammanhängande lager av sten, till största naturlig morän,

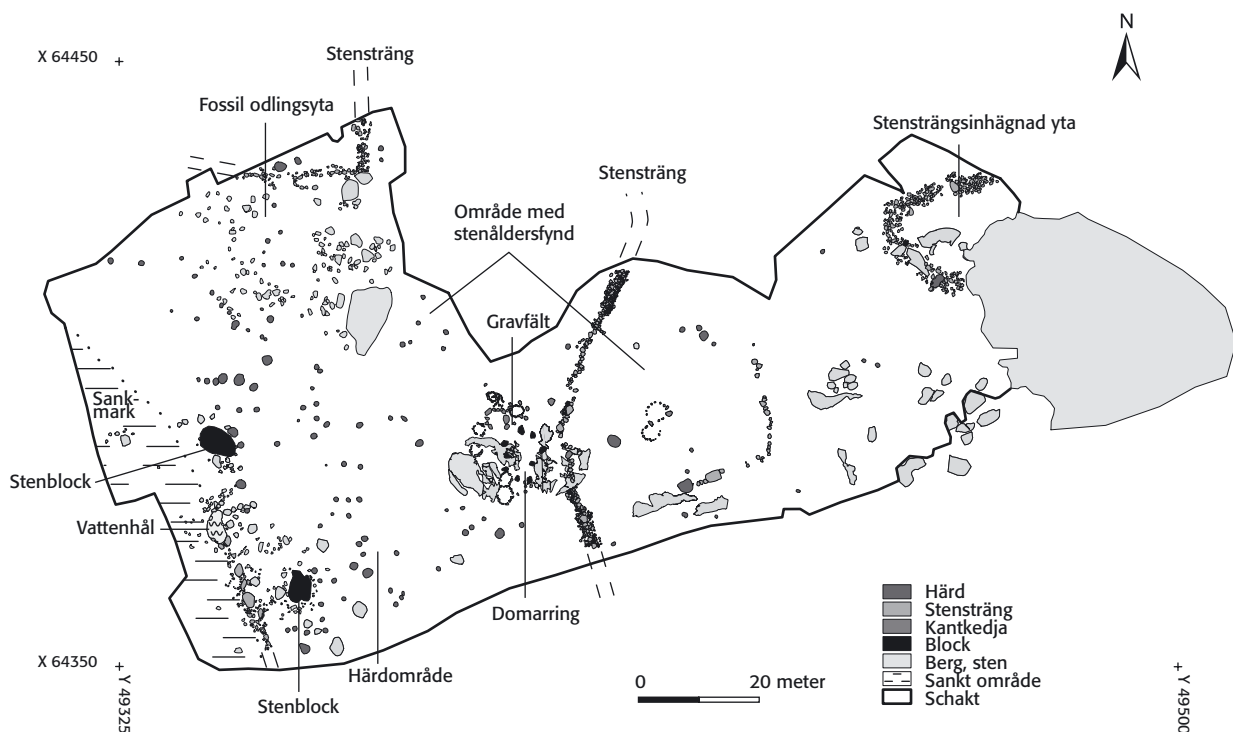

Fig. 3. Plan över undersökningsområdet. Våtmarken fortsätter söder om det undersökta området och i kanten av detta finns gravar med en äldre datering. Grafik: Lars Östlin, RAÄ UV Öst.

men även avsiktligt påbättrat med ditförd sten. Visuellt dominerades gravfältet av en domarring med nio klumpstenar, placerad i ett krönläge (fig. 4). De övriga gravarna var koncentrerade till området runt domarringen. Totalt undersöktes 16 gravöverbyggnader och 23 gravgömmor. Överbyggnaderna bestod huvudsakligen av runda och ovala stensättningar, men här fanns även några blockgravar. Begravningarna utgjordes av kremeringar där sotiga gravskick dominerade. Vanligast var brandgropar men det fanns också flera begravingar i urna. Det fanns en tendens till att gravgömmorna inte var placerade centralt under överbyggnaderna, utan att flera låg intill eller under kantkedjan.

På gravfältet kunde olika grupper av gravar urskiljas. Norr och nordväst om domarringen fanns en grupp om elva gravgömmor och något färre överbyggnader. Söder om domarringen fanns en grupp om sju gravgömmor och cirka 15 meter öster om domarringen en grupp om två överbyggnader med fyra gravgömmor. Dessa kallas i texten fortsättningsvis den norra, södra respektive östra gruppen (fig. 5).

Fig. 4. Det rituella området med domarringen i förgrunden. Bilden är tagen från väster. Foto: Karin Lindeblad, RAÄ UV Öst.

Dateringar

De åtta ^{14}C -dateringarna från gravarna kan, när ett sigmas konfidensintervall appliceras, uppdelas i fyra tidsskeden med två i varje (fig. 6).

I den norra gravgruppen fanns två gravar som ^{14}C -daterats till sen äldre romersk järnålder/yngre romersk järnålder (skede 1), vidare fanns en grav från folkvandringstid/vendeltid (skede 3), vilken även innehöll merparten av en delvis smält så kallad snartemobägare. Denna typ av glasbägare brukar dateras till folkvandringstid. Ytterligare fyra gravar i denna grupp innehöll smält glas från bägare. Eftersom det i tre fall rör sig om snartemobägare är det troligt att det handlar om det i samtliga fall och att dessa gravar ska dateras till folkvandringstid.

I den södra gruppen har endast två gravar ^{14}C -daterats och båda daterades till yngre romersk järnålder (skede 2). Några fynd som kan hjälpa till att datera de andra gravarna i gruppen gjordes inte. Stratigrafiskt bedömdes båda gravgömmorna vara sekundära i förhållande till domarringen, samtidigt har den gravgömma som knyts till domarringen en datering som är senare än dessa båda gravar. Uppenbarligen finns här ett problem som inte helt kan lösas. En förklaring är att undersökningen av den södra gruppen var komplicerad eftersom det fanns brända ben på flera olika, separata nivåer, vilka tolkades som

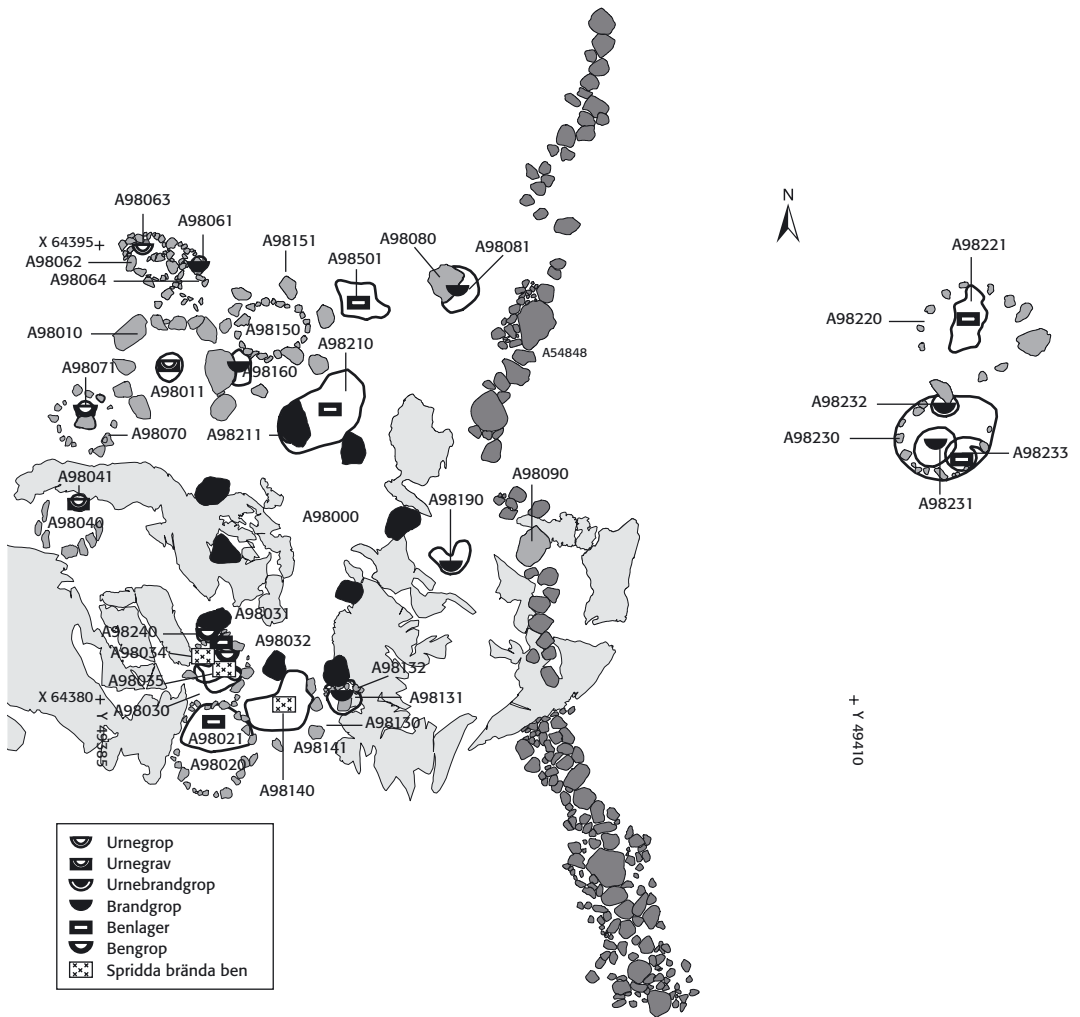

Fig. 5. Plan över gravfältet med domarringen i centrum. Grafik: Lars Östlin, RAÄ UV Öst.

spår av olika gravläggningar. Gränserna mellan skilda gravläggningar var också ställvis mindre distinkt. Antagligen skall detta tolkas som att det finns både äldre och yngre gravar på platsen och att de yngre gravarna rubbat äldre.

I den östra gruppen ^{14}C -daterades en av gravarna till folkvandringstid/ven-deltid (skede 3) och en till vendeltid (skede 4). Dateringen till vendeltid kommer från en omarkerad grav belägen ett par meter öster om domarringen. Det är

Skede	¹⁴ C - intervall (1 sigma)	Anläggningsnr
1	140 – 390 e Kr	98081, 98041
2	220 – 450 e Kr	98240, 98130
3	430 – 730 e Kr	98211, 98232
4	540 – 900 e Kr	98190, 98231

Fig. 6. Gravarnas datering fördelade på fyra tidsskeden.

värt att notera att de yngsta dateringarna tenderar att ligga i gravfältets östra del. Sannolikt tillhör de två gravarna i den östra gruppen gravfältets yngsta användningstid.

Ålder

I 19 av gravgömmorna har människoben identifierats, genomgående en individ per grav. I 13 fall har benen bestämts tillhöra en vuxen individ, det vill säga en individ äldre än 18 år, i tre fall har åldern kunnat snävas in till 18–44 år och i tre fall till 35–64 år (fig. 7). Inga barn har identifierats trots att det är rimligt att räkna med en förhållandevis hög barnadödlighet. I Östergötland förekommer barngravar spridda på gravfält där huvuddelen av de begravda i övrigt varit vuxna. Exempel på detta är Skälv och Klinga i Borgs socken samt Ringeby i Kville socken (Kaliff 1993; Stålbom 1994; Kaliff 1995). Det finns också platser som tolkats som rena barngravfält men också områden på gravfält dit barngravar koncentrerats. Exempel på detta är Sjögestad i Sjögestad socken och Hulje i Mjölby socken (Larsson 1994; Carlsson m.fl. 1997). Karaktäristiskt för undersökta barngravar i Östergötland är att barnen kremerats och att de begravts i små urnor med få eller inga gravgåvor. Dräktillbehör saknas oftast och om de förekommer rör det sig om ett enkelt föremål (Molin 1999). Vid Abbetorp var det endast en av de gravgömmor, där ingen åldersbestämning kunnat göras, som uppfyller kriterierna för barngravar (A98140). Det enda föremålet i denna grav var ett kvartsavslag. Sannolikt rör det sig dock även här om en begravning av en vuxen individ. Det mest sannolika är att samtliga gravlagda på gravfältet vid Abbetorp avlidit i vuxen ålder.

Kvinnor och män

De gravlagdas kön kunde inte bestämmas med utgångspunkt i det osteologiska materialet. En bedömning har dock gjorts med hjälp av fynden i gravarna (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:50f). De kriterier som använts för mäns

respektive kvinnors begravningar bygger på analyser som utförts av Agneta Bennett och Bo Petré av gravmaterial från Mälardalen (Bennett 1987:106; Petré 1993:150ff). Kvinnogravar indikeras av dräkttillbehör såsom dräktnålar, fibulor samt fler än tre pärlor. Mansgravar indikeras av glasbägare, eldslagningsflinta, enskilda röda opaka pärlor, söljor samt remändebeslag. Med utgångspunkt i dessa kriterier bedömdes tio gravar som mansgravar och två som kvinnogravar (fig. 7). Det finns emellertid stora källkritiska problem förbundna med könsbedömningar, särskilt när de enskilda gravgömmorna innehåller så förhållandevis få fynd som vid Abbetorp. Resultaten av bedömningarna får således betraktas med viss försiktighet, men får ändå ses som en fingervisning för gravfältet som helhet.

Hur ser då de könsbestämda gravarnas spridning ut på gravfältet? Fem av gravarna i norra gruppen bedömdes vara mansgravar, två gravar i den södra gruppen, den omarkerade graven (A98190) strax öster om domarringen samt en gravgömma i vardera graven i den östra gruppen. Dessa resultat diskuteras vidare längre fram i texten.

Statusuttryck

Som redan nämnts har bebyggelsen från äldre järnålder i Abbetorp tolkats som lämningar efter ett socialt skiktat samhälle. Frågan är om det undersökta gravfältet avspeglar någon aspekt av detta.

I Lotte Hedeagers omfattande undersökning av den äldre järnålderns samhälle i Danmark ingick alla undersökta gravar från perioden (Hedeager 1989). Med utgångspunkt i ett stort fyndmaterial från framför allt gravar och offerplatser beskrev hon ett skede av etablering och konsolidering av nya eliter under romersk järnålder. Rika begravningar användes i etableringsfasen för att demonstrera de nya släkternas särställning. Detta upphörde i konsolideringsfasen och ersattes av officiella offernedläggelser som underströk de ledande släkternas karaktär. Hedeagers modell för samhällsutvecklingen har varit mycket inflytelserik, samtidigt som det står helt klart att den inte utan vidare kan överföras till andra geografiska områden (Nicklasson 1997). För Östergötlands del har en analys av gravfälten visat att det från och med yngre romersk järnålder syns skillnader i statusuttryck mellan olika gravfält (Nilsson 1987).

För en diskussion av Abbetorpsgravfältet ur ett socialt perspektiv har föremåls materialet i gravgömmorna sammanställts (fig. 7). I analysen har materialet delats upp i dräkt detaljer och smycken respektive annat gravgods. Keramik har inte tagits med här eftersom detta ofta lika väl kan utgöra del av gravarna. Analysen siktar framför allt mot att diskutera eventuella skillnader inom gravfältet. En viss jämförelse med andra platser görs också.

GRAV-GRUPP	ANL	BENMÄNGD (G)	ÅLDER	KÖN ENL FYND	GRAVGODS
NORRA	98210	131,3	35-64 år	-	Glasfragment från snartemobägare, bränd lera
NORRA	98211	471,6	18-44 år	Man	Guldfingerring, agraftknapp av brons, glasfragment från snartemobägare, pryl av järn, nit av järn, järnföremål, keramik
NORRA	98011	18,7	-	Man	Hålkälad bältering, rektangulär sölja av brons, nål av järn, kniv (nedstucken), glasfragment från snartemobägare, järnten, malstenlöpare, slagg, bränd lera, keramik.
SÖDRA	98021	10,6	-	Man	En röd, opak päla, slagg, bränd lera, keramik
SÖDRA	98032 98034	8,0	Vuxen	-	Keramik
SÖDRA	98035	4,7	Vuxen	-	-
NORRA	98041	109,7	Vuxen	Man	Bandformigt spänne, nål med runt huvud, nit av järn, slagg, keramik
NORRA	98063	87,7	Vuxen	-	Agraftknapp av brons, keramik
NORRA	98061	0,4	-	Man	Sköldformigt hänge, sölja, nyckel, keramik
NORRA	98071	19,8	Vuxen	Kvinna	Korsformig fibula, grön smält glastråd, vävtyngd/blåstermunstycke, bränd lera, keramik
NORRA	98081	12,2	35-64 år	Kvinna	Nål med polyedriskt huvud, fyra glaspärlor, harts, järnfragment, keramik
SÖDRA	98131	23,9	Vuxen	Man	Hålkälad bältering, pyrritkula, harts, kvartsavslag, keramik
SÖDRA	98132	12,1	Vuxen	-	-
SÖDRA	98140	13,0	-	-	Kvartsavslag, keramik
NORRA	98151	137,3	Vuxen	-	Keramik
NORRA	98160	92,0	35-64 år	Man	Två bältringar med ryggad ås, brodd till häst, bronsbleck, nit, krampa, spik, keramik
ÖSTRA	98221	11,5	Vuxen	Man	Remändebeslag, bränt flintavslag, keramik
ÖSTRA	98230 98233	130,8	18-44 år	-	Splitter av grönt glas (ev bägare), järnten, keramik
ÖSTRA	98231	633,5	Vuxen	Man	Nål av järn, agraftknapp av brons, ben av häst, keramik
ÖSTRA	98232	135,2	18-44 år	-	Keramik
SÖDRA	98190	40,5	-	Man	Hålkälad bältering, keramik
SÖDRA	98240 98031	6,6	Vuxen	-	Ben av får/get, keramik
NORRA	98501	17,8	Vuxen	-	-

Fig. 7. Tabell som visar gravarnas benmängd, åldern på de begravda samt gravgåvorna.

Gravarnas formspråk, föremål och benmängd

På gravfältet fanns två gravar med ett dominerande formspråk. Den ena var domarringen, som med sin placering i krönläge och sina stora klumpstenar som dominerade gravfältet helt. Den andra var uppförd norr om domarringen med ett formspråk som efterliknade domarringen. Den bestod av en krets stora, relativt tätt ställda stenar. Dessa båda gravöverbyggnader var resta över två mansgravar. Domarringen vid Abbetorp är en typisk representant för gravtypen i regionen. De har en dateringstyngdpunkt i yngre romersk järnålder och folkvandringstid, är oftast mansgravar och innehåller ofta begravningar med ett rikligt fyndmaterial (Varenius 1985; Ekman 1987).

Under domarringens norra klumpsten låg benen efter en 18–44 år gammal man. Detta var gravfältets rikast utrustade grav, med bland annat en liten spiralfingerring med rund ten av guld av Anderssons Typ 30 (Andersson 1993:70f). Vidare fanns smält glas från en snartmobägare där hela bägaren bör ha varit med vid kremeringen, en agraftknapp av brons, en pryl av järn, en nit av järn ett järnföremål samt keramik. Glasbägare är ur ett östgötskt perspektiv ett exklusivt gravgods, som när de förekommer ofta finns i flera gravar på samma gravfält (Österström i manus). Guldringen är mycket sliten. Den har en inre diameter på 14 mm och är så liten att den endast kan ha passerat ett barn, definitivt inte till en medelålders man, inte ens på lillfingret.

I stensättningen, vars formspråk liknade domarringen, fanns också en välutrustad mansgrav med fynd av en hålkälad bältering, en rektangulär sölja av brons, en nål av järn, en malstenslöpare, en järnten, slagg och bränd lera. Den dödes ålder kunde ej bedömas närmare, men det rör sig om en vuxen man.

På gravfältet var det vanligt att gravgömmorna markerats med klumpstenar eller block. Domarringens primärgrav är ett exempel på detta. Två gravar, en mans- och en kvinnograv har markerats med block. Dessa gravar tillhör de mer fyndrika. Utanför domarringen men i omedelbar anslutning till fyra av dess klumpstenar har små, runda stensättningar, byggts över gravgömmor. Samtliga dessa är sekundärgravar i förhållande till domarringen och man har låtit klumpstenarna ingå som konstruktionsdetaljer i gravarna. I anslutning till domarringens norra klumpsten fanns, förutom primärgraven, en sekundärgrav som täcktes av en sådan stenpackning. Även denna andra grav vid den norra klumpstenen var en mansgrav. Den begravde hade dött i en ålder av 35–64 år och även denna grav innehöll rester av en snartmobägare. Övriga sekundärgravar i anslutning till domarringen var, med ett undantag, fyndtomma eller mycket fyndfattiga.

En analys av föremålen i gravarna visar att den geografiska uppdelningen i en nordlig och en sydlig grupp är relevant även med hänseende till gravgodset.

I den nordliga gruppen var gravarna rikt utrustade men i den sydliga saknades överlag dräktdetaljer och gravgåvor.

I den norra gruppen fanns tio gravgömmor. Två av dessa saknade helt gravgods, men majoriteten var välutrustade. I fem fanns smält glas från bägare och i tre fall kunde bägartypen avgöras; det rör sig om hela snartemobägare som lagts på gravbålet. I detta område fanns två av de tre gravar som hade indikationer på att hästar eller hästutrustning följt med på bålet. Den tredje indikationen fanns i den östra gruppen. Här fanns ett beslag och ett sköldformigt hänge vilka ursprungligen kan ha suttit på en hästutrustning. Vidare fanns i en annan grav en hästbrodd. I tre av gravfältets gravar fanns indikationer på behållare förutom gravurnan. Två av dessa fanns i den norra gruppen. En av gravarna verkar ha innehållit ett skrin, ett beslag som kan härröra från ett sådant identifierades. I en annan grav fanns indikationer på att det funnits en svepask. I sex gravar på gravfältet fanns två eller fler dräktdetaljer eller smycken. Fem av dessa gravar låg i det norra området och den sjätte var en av gravarna i den östra gruppen.

I flera av de mer välutrustade gravarna vid Abbetorp finns också möjliga spår av romersk sedvänja. I danska Himlingöje hittades en guldring av samma typ som framkom vid Abbetorp i munnen på den döde och ringen tolkades som ett karonsmynt (Andersson 1993:27f). På Enbjergsgravfältet hade istället glasskärvor lagts i munnarna på tre kvinnor och en man som fått rika begravningar (Boye 2002). Den lilla guldringen i barnstorlek från mansgraven i domarringen är helt opåverkad av eld och kan ha fungerat som karonsmynt. Den lilla klump av smält glas som hittades i en kvinnograv vid Abbetorp kan vara en smält glasskärva som skulle kunna ha fungerat som karonsmynt. Kontinentala sedvänjor i en nordisk kontext kan vara ett sätt att visa exklusivitet och en indikator på hög status.

I den södra gruppen fanns sju begravningar. Tre av de sex gravar som helt saknade gravgods låg i denna grupp. I två gravar fanns bara ett föremål av kategorin annat gravgods: ett ben av får/get respektive ett kvartsavslag. Här fanns också en grav med endast en enkel dräktdetalj, en röd opak pärla. Det är bara en av gravarna i den sydliga gruppen (A98131) som har haft gravgods i paritet med den norra gruppen.

I den östra gruppen fanns en gravgömma som inte innehöll några fynd och en som innehöll en dräktdetalj eller smycke. En innehöll ett splitter av grönt glas samt en järnten. Bara en grav i den östra gruppen innehöll lika rikt gravgods som den norra gruppen.

Agneta Bennetts studie av folkvandringstida gravar i Mälardalen visar att benmängden har ett samband med social status (Bennett 1987). I Abbetorp

fanns benmängder mellan 0,4 och 633 gram (fig. 7). I de fyndfattiga gravarna varierade benmängden mellan 4,7 och 137,3 gram med medelvärde 46,3 gram brända ben. Bland de mer fyndrika gravarna varierade benmängden mellan 0,4 och 633,5 gram med medelvärde 104,2 gram brända ben. Den trend som Ben-net identifierat verkar vara relevant även för östgötskt material. Det kan tilläggas att domarringens grav hade gravfältets näst största benmängd.

Med utgångspunkt i de diskuterade kriterierna framstår tio av gravläggningarna på gravfältet som i någon mening rika.¹ De båda kvinnogravarna samt sex av mansgravarna återfinns i denna grupp. Detta visar att det bland de fyndrika gravarna har varit möjligt att identifiera även kvinnogravar – i de fall döda kvinnor fått en behandling som stått i paritet med männen har vi alltså kunnat identifiera även dessa. Den nordliga gruppen domineras med andra ord av fyndrika mansgravar. En fråga att fundera över är om/hur denna skillnad i antal fyndrika mans- respektive kvinnogravar avspeglar mäns respektive kvinnors status i livet. Vilka omständigheter gjorde att en person fick en, som vi uppfattar det, rik begravning?

Frågan är om gravarna med få eller inga föremål i den sydliga gruppen kan vara kvinnogravar. Här finns egentligen inget säkert svar att ge. Dock har en mansgrav med mycket oansenligt gravgods identifierats här samt ytterligare en, mer fyndrik mansgrav.

Den kronologiska analysen av gravfältet visar att koncentrationen av fyndrika gravar till den norra gruppen och motsvarande koncentration av fyndtomma och fyndfattiga gravar till den södra gruppen inte har sin förklaring i kronologiska variabler. Gravfältets hela tidssekvens, förutom möjligen vendeltid, verkar vara representerade i båda grupperna.

Om könsbedömningarna i den norra gruppen är korrekta och representativa för hela gravfältet betyder det att män är överrepresenterade. Det betyder också att de skillnader som finns i gravgods, kan vara ett uttryck för sociala skillnader. Om så ej är fallet kan skillnaden i gravgods på ett mera generellt plan vara ett uttryck för manligt respektive kvinnligt kön - vi skulle då ha en manligt dominerad nordlig gravgrupp samt en sydligt dominerad kvinnlig grupp med maximalt sex kvinnogravar och två mansgravar. Fortfarande skulle dock manliga begravningar dominera på gravfältet.

De analyser av gravgodset, med utgångspunkt i sammansättning, som presenterats omfattar antalet dräkt detaljer respektive gravgåvor men också speciella föremål. Kvalité är emellertid en lika viktig faktor i bedömningen av status.

¹ Se gravarna A98071, A98041, A98061, A98160, A98211, A98210, A98131, A98231, A98081 och A98011.

Dräktdetaljer, smycket och annat gravgods håller en hög hantverkskvalité (Kristina Lamm, pers. kom.). På ett generellt plan uttrycker således även kvalitén på föremålen i de fyndrika gravarna statusen på den grupp som gravlagts.

I denna diskussion av olika möjliga förklaringar till de uppmärksammade skillnaderna i gravgods inom gravfältet, förefaller det mest troliga att skillnaden i gravutrustning mellan den norra och den södra gravgruppen ska tolkas i sociala termer. Det kan röra sig om två familjegrupper med olika social status som använt gravfältet. Det kan också röra sig om olika individer inom samma familj vilka haft olika status inom familjen.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det totalundersökta gravfältet vid Abbetorp omfattade 23 begravingar. Dateringarna visar att gravarna har tillkommit under en period från slutet av äldre romersk järnålder till tidig vikingatid. Perioden dateras med ett sigmas konfidensintervall till 140–900 e Kr. Tyngdpunkten i gravfältets användning ligger utan tvekan i yngre romersk järnålder och folkvandringstid, då huvuddelen av gravarna verkar ha tillkommit. Mellan 15 och 20 gravar har alltså tillkommit under en period av ungefär 300 år, i snitt en gravläggning med 15–20 års mellanrum. Ser vi istället enbart till de fyndrika gravarna har i snitt en gravläggning skett ungefär vart trettionde år, alltså ungefär en gång per generation. Ser vi de två gravtyperna fyndrika respektive fyndfattiga gravar som två parallella begravningsplatser, blir resultatet att det skett en begraving ungefär vart trettionde år inom varje grupp. Möjligen representerar begravingarna ledande personer ut två grupper – i regel en man per generation.

Föremål på och vid gravfältet

Gravöverbyggnaderna i Abbetorp var med några få undantag oansenliga. Betoningen förefaller ligga på själva platsen istället för den enskilda graven. Med detta som utgångspunkt går det att urskilja tre olika typer av föremålsdepositioner på gravfältet:

- Gravgömmorna med brända ben och gravgåvor som har varit med på gravbålet.
- Obrända föremålsdepositioner i gravarna, under kantkedjor och resta stenar.
- Obrända och brända föremål nedlagda intill större stenar som saknade rumslig anknytning till gravgömmor eller gravöverbyggnader.

De föremål som var med på gravbålet har redan diskuterats i det föregående avsnittet. På gravfältet fanns det även obrända föremål med tydlig anknytning till

gravarna. Till dessa hör en kniv som var nedstucken intill en urnegrav. Under mittblocket i en stensättning hade en korsformig fibula placerats. Föremål som var nedlagda under kantkedjor var vanliga. Dessa kan ses som en parallell till de gravsättningar som ibland förekom under kantkedjorna. I två fall rör det sig om keramikdepositioner under kantkedjor, i ett fall rester av en vävtyngd eller ett blästermunstycke och i ett fall rester av en ugnsvägg och slag.

På och vid gravfältet fanns även ett antal föremål som inte hade någon anknytning till någon enskild grav, däremot var flera av dem placerade intill stenblock. Placeringen av föremålen kan ses som ett resultat av platsens betydelse, ett fenomen som också har uppmärksammats för samtida gravfält i Jönköpings län (Nordman 1997; Nicklasson 1998). Likheterna mellan Abbetorp och de småländska materialen är påtagliga: fynd av brända ben, keramik och andra föremålsfynd utanför själva gravgömmorna.

Det mest anmärkningsvärda föremålet i Abbetorp, med en sådan kontext, är ett reliefspänne i förgyllt silver (fig. 8). Spännet låg åtta meter från närmsta grav, intill en större sten. Det dateras till folkvandringstid och enligt Thorleif Sjövolds typologi ska det föras till typen 3A. Denna typ av spännen finns enbart i Skandinavien, 23 stycken är funna här (Sjövold 1993).

Ytterligare två ovanliga föremål, utan anknytning till någon grav, är två cylindriska viktlo av brons respektive bly. Liknande vikter är funna på platser för varuutbyte och metallhantverk, som t.ex. Helgö i Sverige och Lundeberg i Danmark (Ingrid Gustin, pers. kom.). Det är svårt att se ett liknande sammanhang för vikterna i Abbetorp. De ska snarare ses på samma sätt som reliefspännet, avsiktligt deponerade på platsen. Ytterligare några metallföremål fanns med samma kontext: två mejslar i järn, ett beslag som suttit på skaftet till ett handverktyg (kniv eller mejsel) samt en bältering av brons.

På östra delen av gravfältet fanns ett område där brända ben var spridda. De kunde inte artbestämmas. Brända ben förekom även spritt i domarringens västra del. Det förefaller rimligt att tolka även dessa fynd som avsiktliga deponeringar, snarare än som resultatet av "slarvig" hantering av bålaskan.

Matlagning

På en flack avsats mellan gravarna och våtmarken fanns ett hundratal härdar (fig. 3). Härdarna var placerade i en halvcirkelform kring två större stenblock, samt längs med ett bergsparti i områdets norra del. Sju härdar, som är relevanta i sammanhanget, har genom åtta ¹⁴C-dateringar tidsfästs till yngre romersk järnålder. Dessutom har en härd daterats till folkvandringstid. Härdarna var

Fig. 8. Reliefspänne i förgyllt silver med nielloinläggningar. Teckning: Richard Holmgren, AR-CDOC. Skala 1:1.

med något undantag fyndtomma och det fanns inte heller några föremål eller ben i anslutning till dem (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:57).

Vid undersökningen utfördes en specialstudie av härdarna. De studerades utifrån en mängd olika kriterier: form, storlek, förekomst av föremål och säd samt vilka trädslag som använts vid eldningen. Resultaten visar att härdarna i det rituella området skilde sig markant från de på boplatsen. Härdarna i det rituella området hade en mer likartad utformning, tämligen små och runda, och flertalet gav ett intryck av att ha haft samma funktion – matlagning. De har inte heller använts upprepade gånger i samma utsträckning som de på boplatsen,

utan har snarare använts vid ett, eller ett par tillfällen. Bränslet från härdarna i det rituella området är mer varierat än det från boplatsen. På boplatsen visar artsammansättningen på en riktad insamling av specifika träslag, medan bränslet i det rituella området sannolikt speglar trädbeståndet i närmiljön (Petersson 2006:143ff).

Föremål vid berg, stenblock och i våtmarken

I den östra kanten av våtmarken fanns, som redan nämnts, två stora stenblock (fig. 3). Det södra stenblocket var tudelat, med en djup skreva i mitten. Kring det fanns ett antal mindre markfasta block (fig. 9). Vid blocket och vidare ut i våtmarken fanns ett kulturlager med enstaka kolbitar, bränd lera samt skärvensten. Lagret innehöll ett mycket intressant fyndmaterial: keramikskärvor, spelbrickor i glas, glasskärvor, pärlor, hartstätningar till svepaskar samt brända och obrända ben (fig. 10). Fyndmaterialet hade en tydlig koncentration till ett område söder om det stora blocket, i skrevan, väster om blocket och vidare inom ett område knappt sex meter ut i våtmarken (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:55ff).

Knappt 25 meter norrut fanns ytterligare ett markant, men något mindre stenblock. Även det låg i kanten av våtmarken. Det norra stenblocket var lägre och hade en flatare ovansida (fig. 11). Kring detta fanns ett antal mindre stenblock, flera var avsiktligt placerade där. Norr om stenblocket fanns en tre meter stor grop med en härd i ena änden. Gropen har sannolikt använts för matlagning. I våtmarken väster om det stora stenblocket fanns ett antal mindre stenblock. Det fanns ett liknande fyndmaterial vid det norra blocket som vid det södra, men i mindre mängd. Föremålen var koncentrerade till det stora blocket, matlagningsgropen samt till de mindre blocken i våtmarken (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:56ff).²

Keramik

Den i särklass största föremålskategorin som fanns kring de båda blocken och i den intilliggande våtmarken var keramiken (fig. 10). Vid det södra blocket var

² Vid slutundersökningen vattensållades massorna i våtmarken. Kulturlagren kring blocken undersöktes med grävsked. Fynden mättes in ett och ett med totalstation, i syfte att möjliggöra studier av depositionsmonster i ett mikroperspektiv. Våtmarken väster om de båda stenblocken söktes av med metalledetektor, men de enda metallföremål som fanns här var sentida hästskor (Petersson 2004:24ff). Mellan det norra blocket och våtmarken fanns ett förundersökningsschakt (Ericsson, Petersson & Ranheden 1999:26ff). Detta undersöktes inte med lika stor noggrannhet, vilket sannolikt förklarar avsaknaden av fynd i detta parti.

Fig. 9. Det södra stenblocket var cirka 1,70 meter högt. I den djupa skrevan och på marken intill fanns bland annat stora mängder keramikskärvor. Till höger i bild syns en stenfria yta med ett hundratal härdar. Bilden är tagen från söder. Foto: Karin Lindeblad, RAÄ UV Öst.

Kategorier	Södra stenblocket	Norra stenblocket
Antal fyndposter totalt	738	321
Keramik antal poster/gram	297/ 7850	148/ 3198
Varav silkärl poster/gram	14/ 116	9/ 163
Skärvor från glasbägare	4	6
Spelbrickor i glas	2	-
Ben antal fragment/gram	3148/ 1258	661/ 691

Fig. 10. Fyndtabell som visar fördelningen av keramik, glasföremål och benmaterial kring de båda stenblocken.

keramiken koncentrerad till den södra sidan samt blockets skreva. Vid det norra blocket fanns störst mängd keramik på norra sidan. Det fanns även en stor mängd keramik i våtmarken vid det södra blocket medan keramikfynden var tämligen sparsamma i våtmarken vid det norra blocket (fig. 12a-b). Keramikmaterialet kan delas in i två huvudkategorier: grov brukskeramik och silkärl. Enligt Ole Stilborg, som har analyserat materialet, rör det sig om skärvor från minst 60 olika kärl, varav flertalet endast är representerade av en, eller några enstaka skärvor (Stilborg 2004). I fält diskuterades om det var hela kärl eller delar av kärl som fanns vid blocken och i våtmarken. Det fanns inget som tydde på att kärlen ställts ned hela, skärvorna låg i stället ”huller om buller”, med bottenskrävor och mynningar blandade. Tolkningen var då att kärlen antingen ställts på blocken, eller kastats mot dem. Stilborg menar i sin analys att det i stället rör sig om mer enstaka skärvor som placerats på och vid blocken, vilket också är en möjlighet (jfr även Stilborg, del 2 i denna volym). Frågan blir då om all keramik verkligen har bevarats med tanke på att platsen använts för bete och åkerbruk under nästan 1500 år efter det att kärlen hamnat på platsen.

Flera skärvor av brukskeramiken, som helt dominerar materialet, har förkolnat material på insidan vilket visar att de har använts som kokkärl (Stilborg 2004). Det är intressant att notera att skärvorna inte är från speciella kärl utan från vanliga brukskärl, som troligen först har använts vid matlagning i härdarna och sedan placerats vid blocken och i våtmarken.

Silkärlen, minst elva stycken, verkar alla ha varit cylinderformade utan botten (Stilborg 2004). Silkärlens funktion är omdiskuterad. Tänkbara användningsområden som har förts fram är bland annat osttillverkning, glödkärl, ångkokning, silning av jässta drycker, rökelsebehållare samt någon funktion i samband med metallhantering (Stålbom 1998:138f och där anförd litteratur, Stilborg 2004). Under senare år har silkärlens förekomst i rituella kontexter uppmärksamats och det är mycket sannolikt att det är denna tolkning som är mest relevant för silkärlen i Abbetorp, där man kan tänka sig att de användes som rökelsebehållare eller som silar för jässta drycker. I Sydskandinavien kan kärltypen beläggas från yngre bronsålder och framåt. I Östergötland däremot verkar silkärlen ha en dateringsmässig tyngdpunkt i yngre romersk järnålder och folkvandringstid (Stålbom 1998:139). Denna datering stämmer tidsmässigt väl överens med de dateringar som utförts på bränt material från tre stycken skärvor brukskeramik från Abbetorp. Resultaten visade samliga på dateringar till yngre romersk järnålder (Lindeblad, Petersson & Österström 2004: 58).

Fig. 11. Ebba Knabe undersöker området kring det norra stenblocket. Bilden är tagen från väster. Foto: Karin Lindeblad, RAÄ UV Öst.

Glasbägare, spelbrickor och pärlor

Vid de båda blocken och i våtmarken fanns även föremål av glas: obrända skärvor av glasbägare, spelbrickor och pärlor. Bland pärlorna fanns även två som var tillverkade i bärnsten (fig. 13). Totalt påträffades tio glasskärvor från minst tre olika kärl, varav två går att typbestämma. Det ena kärlet har varit en grön bägare med inslipade ovaler, en typ av bägare som Ulf Näsman benämner Eketorp 5. Den andra bägaren har varit blå och tillverkats i överfångsteknik med slipade ovaler, typ Eketorp 7. Åtminstone den ena bägaren har tillverkats vid Svarta havsområdet och typen brukar dateras till yngre romersk järnålder och folkvandringstid (Näsman 1984:57ff).

Glasskärvorna hade placerats vid det norra stenblocket, i våtmarken samt i en mindre grop nordöst om det norra blocket (fig. 11). I det här fallet är det uppenbart att det rör sig om enstaka skärvor som har deponerats och inte hela kärl. Det är möjligt att skärvorna ska ses som en *pars-pro-toto* nedläggning, där en del av ett föremål får representera hela föremålet. Som redan nämnts fanns även två ljusgröna spelbrickor samt drygt tjugo pärlor vid blocken och i våtmarken. Vid själva blocken fanns endast ett par pärlor, de övriga hade en tydlig koncentration

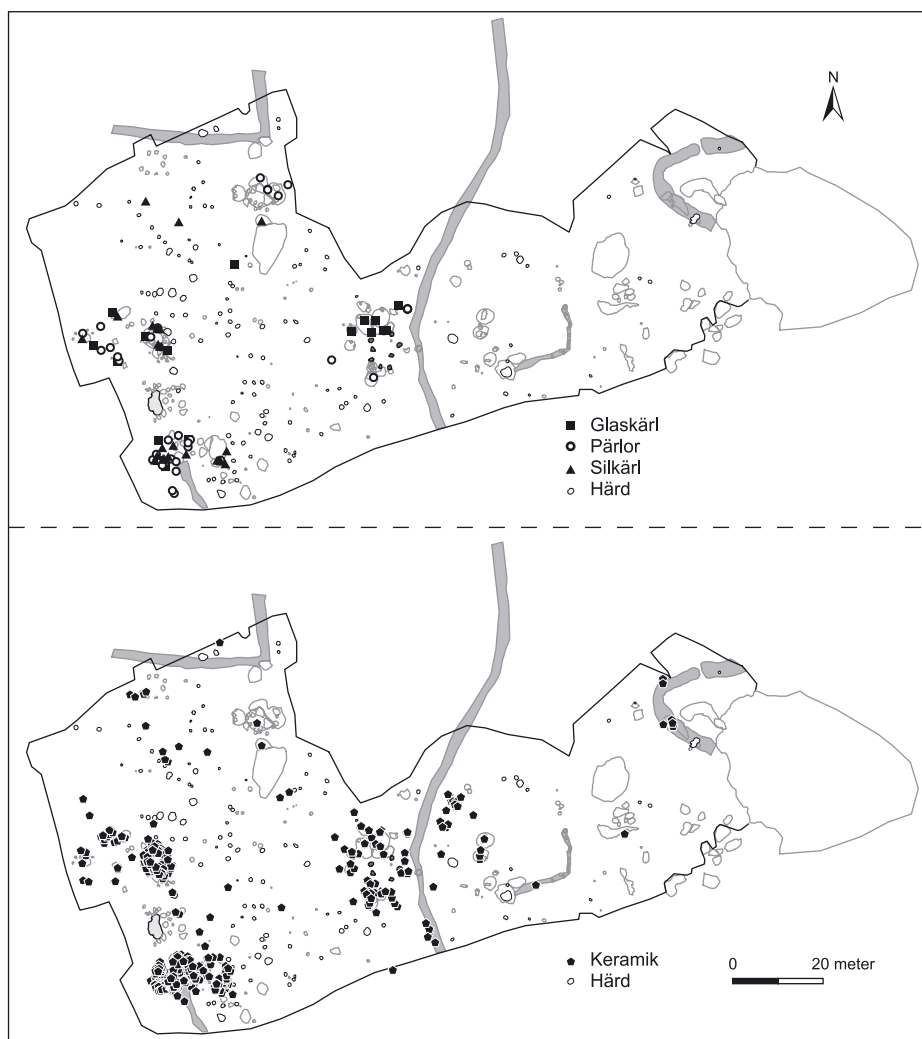

Fig. 12a-b. Spridningskarta med keramik, skärvor från glashögare samt pärlor. Skärvor från silkär är särskilt markerade. Grafik: Lars Östlin, RAÄ UV Öst.

till våtmarken. Liksom glasbägarna kan spelbrickorna och pärlorna dateras till yngre romersk järnålder och folkvandringstid (Ulf Näsman, pers. kom.).

Hur vanligt var det egentligen att äga ett glaskärl vid denna tid i Östergötland? Kan glasfynden säga något om vilken grupp av människor som brukade det rituella området? Katarina Österström har utfört en genomgång av kända fyndplatser för glasbägare och spelbrickor från äldre järnålder, folkvandringstid och vendeltid i landskapet (Österström i manus). Studien visar att de båda fyndkategorierna finns från drygt 20 platser och att fyndsammanhanget i stort sett uteslutande är gravfält. Två undantag finns: glasfynden från de båda fornborgarna Gullborg och Braberg i östra Östergötland. Studien visar med andra ord att glasfynden från Abbetorp inte är unika i landskapet men att glasbägare och spelbrickor är ovanliga fyndkategorier. Dessutom är mängden glasfynd från Abbetorp anmärkningsvärd ur ett östgötskt perspektiv (Österström i manus).

Harts

Ytterligare en föremålskategori som fanns vid de båda stenblocken var harts - ett trettiotal hartsbitar, som förmodligen har använts som tätning i svepaskar av trä, tillvaratogs. Liksom de övriga föremålen fanns det flest hartsbitar vid det södra stenblocket och i våtmarken väster om detta. Vad svepaskarna har använts till är svårt att uttala sig om. De är vanligt förekommande på gravfält i Östergötland under järnåldern och har då använts som benbehållare. Enstaka fynd i t. ex. brunnar och myrar visar att de torde ha tillhört gårdarnas vanliga föremålsinventarium.

Djurben

Den absolut största fyndkategorin kring de båda stenblocken och i våtmarken var brända och obrända djurben, som har analyserats av Berit Sigvallius (Sigvallius 2000). Materialet är mycket fragmenterat och endast en mindre del kunde artbestämmas. Tänder utgör en stor andel och eftersom tandemaljen är skelettets hårdaste material bevaras de bäst. Det stora antalet tänder, men även ben från andra köttfattiga delar som fotledsben, visar att djuren transporterats hela till det rituella området. Sannolikt har de då varit levande och slaktats på platsen. Till stor del saknas ben från djurens köttrika delar. Möjligen är det så att den stora mängden små, brända ben utgör de uppeldade resterna efter själva måltiderna.

Vid undersökningen insamlades benfynden i mycket små enheter. Syftet med metoden var att göra det möjligt att undersöka om de olika djurarterna, eller delarna av djuren, hade placerats på olika ställen vid våtmarken. Tyvärr går det inte att se några sådana spridningsmönster i materialet.

Fig. 13. Ett urval av keramikskärvor, glasskärvor och pärlor från det rituella området. Foto: Göran Billeson.

De fragment som har kunnat artbestämmas är från nötkreatur, häst, gris och får/get. Den helt dominerande arten i materialet är nötkreatur, följd av häst, får/get och gris (Sigvallius 2000). Andelen nöt utgör över 70 % av det artbestämda materialet, vare sig beräkningen utgår från vikt eller antal fragment. Det är intressant att notera att artfördelningen varken skiljer sig från den närbelägna boplatsten eller från samtida boplatser med högstatuskaraktär i landskapet. Det samma gäller för benmaterialet från fornborgen Gullborg, vars användning har tolkats i rituella termer (Nielsen 1996a:86ff; Petersson 2006:48). Med andra ord har inte särskilda djurarter valts ut för att först slaktas och sedan tillredas. Detta skiljer sig från en annan, något yngre rituell plats i Östergötland, Borg utanför Norrköping (Lindeblad & Nielsen 1997:34f). Där var artsammansättningen för tamboskapen visserligen likartad, men i materialet från Borg fanns dessutom inslag av vilda djur, bland annat varg, kronhjort, bäver och grävling (Nielsen 1996b:100ff; se även Gyldion respektive Nilsson, del 2 i denna volym).

Tyngdpunkten i dateringarna från härdarna, keramiken och glasföremålen ligger, som redan nämnts, framför allt i yngre romersk järnålder men även folkvandringstid. Av de fyra ben som har ¹⁴C-daterats faller två inom denna period, medan de båda andra är yngre: från vendeltid och tidig medeltid (Lindeblad, Petersson & Österström 2004:59).

Föremål och ben på andra platser

Inom det rituella området fanns ytterligare några platser med koncentrationer av nedlagda föremål. Fyndsammansättningen liknar den vid stenblocken, men materialen är av betydligt mindre omfattning. Nordost om det norra stenblocket, på en mindre höjd, fanns ett parti med berg i dagen och ett antal mindre, markfasta block. Vid blocken fanns ett litet fyndmaterial: fem närmast identiska blå glaspärlor, ett par keramikskärvor samt ett obränt ben. I närheten av dessa föremål fanns även ett par bitar silkälskeramik (fig. 13). Fyndmaterialet har samma karaktär som det kring de båda stenblocken och platsen bör därför ses som ytterligare en komponent i den rituella miljön.

I östra delen av området fanns en bergsklack som dominerade terrängen. I anslutning till bergsklacken fanns en 23x15 meter stor yta, inhägnad av en stensträng. Direkt utanför inhägnaden fanns ett stenskott stolphål, ¹⁴C-daterat till 340–540 e. Kr. På marken bredvid en stolpe, har under folkvandringstid ställts två hela keramikkrukor, vilka till stor del bevarats. Brända ben av häst/nöt har också deponerats på markytan intill stolpen. Kärlet har inte använts

för matlagning över öppen eld. Ungefär tio meter nordväst om stolphålet fanns enstaka keramikskärvor och två hartsklumpar, något som antyder att ytterligare behållare funnits i området. Det troligaste är att stensträngen här tillkommit ungefär samtidigt som övriga stensträngar i området, det vill säga efter det att området tagits ur bruk för rituella ändamål. Den stensträngsinhägade ytan kan då inte ha varit fokus för de rituella handlingarna. Trästolpen har stått i anslutning till ett stort block som i sin tur varit en utlöpare av bergsklacken och möjligen är det dessa två naturformationer som tilldragit sig de rituella aktiviteterna.

Mitt emellan gravfältet och den stensträngsinhägade ytan fanns ett område med berg i dagen som låg på kanten av en avsats och var omgiven av en matta av cirka 0,2 meter stora stenar. I bergsskrevorna fanns skärvsten. Omedelbart söder om berget fanns brända ben och keramik, alltså både en lokalisering och ett fyndmaterial som liknar det vid de två stora stenblocken.

På andra sidan våtmarken

Även på västra sidan av den drygt 100 meter breda våtmarken fanns lämningar från samma period, vilka troligen skall tolkas i rituella termer. På krönet väster om den svaga moränslutningen ner mot våtmarkskanten, fanns ett cirka 20x30 meter stort område med lämningar från yngre romersk järnålder och folkvandringstid (Ericsson & Franzén 2005). I anslutning till ett cirka två meter stort markfast block fanns spår av ett hus eller en hydda med rund planform, tio härdar samt ett kulturlager med fynd (fig. 14). Lämningarna tolkades inte som en del av en boplatz på grund av att terrängen i anslutning till området var väldigt blockrik och därmed mindre lämpad för bosättning. Det runda huset/hyddan daterades till äldre romersk järnålder och bedöms av denna anledning sannolikt inte ingå i det rituella sammanhanget, eftersom det senare är yngre.

Det fanns tio härdar i området, belägna inom 15 meters avstånd från blocket. De flesta låg väster om blocket och tre låg direkt intill blocket. Två av härdarna samt en närbelägen grop daterades till yngre romersk järnålder och en härd daterades till folkvandringstid.

Omedelbart väster om blocket fanns ett kulturlager som var cirka 9x10 meter stort och upp till 0,2 meter tjockt. Lagret innehöll keramik, bland annat silkärl, en bit av en hartstätning samt brända ben. I en härd två meter väster om lagret fanns ett avbrutet bronsbleck. I ena änden finns en ögla med en järnsprint. Blecket är ornerat med inpunsade streck i parallella rader. Liknande dekor finns på mindre bronsföremål från framför allt romersk järnålder, folkvandringstid

och äldre vendeltid. Blecket kan vara del av ett beslag som fungerat som gångjärn och suttit på ett skrin. Det kan också röra sig om en avbruten skänkel till en pincett (jfr Nerman 1935). Det är fullt möjligt att även detta fynd hör samman med kulturlagret. Det är intressant att fynden eventuellt antyder att här funnits tre olika typer av behållare. Här finns en bit hartstätning, vilken tyder på att här funnits ett hartstätat svepkärl. Beslaget antyder möjligen att här funnits ett litet skrin och keramikskärvorna tyder på att här funnits keramikkarl. Silkkärlen samt bronsbleckets form och ornamentik pekar mot en datering till yngre romersk järnålder och folkvandringstid.

Ungefär 100 meter söder om undersökningsområdet finns en kvadratisk stensättning. När denna typ av lämningar har tillkommit är oklart. Björn Winberg har utfört en sambandsanalys som tyder på att gravtypen framför allt tillhör förromersk järnålder (Winberg 1986). Arkeologiska undersökningar pekar dock mot en vidare datering (Nilsson 1987:87). Vid Östra Bökestad i Vårdsbergs socken undersöktes två kvadratiske stensättningar daterade till folkvandringstid (Hanna Menander, pers. kom.). De innehöll ett fåtal utspridda brända djurben och i den ena stensättningen fanns också spridd keramik, bl. a. fragment tillhöriga flera silkkärl (Larsson 2005:64). Spåren efter riterna på denna stensättning liknar dem som fanns kring blocken vid Abbetorp, både vad det gäller fyndmaterial och tillvägagångssätt. Möjligen har den kvadratiske stensättningen i Abbetorp ingått som en del i det rituella området väster om våtmarken.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det finns många likheter mellan området öster och väster om våtmarken. Platsernas utformning, med ett fyndförande lager intill ett block och härda i närheten, är likartad vilket även gäller för fyndmaterialen och dateringarna. Det rituella området har uppenbarligen innefattat platser såväl väster som öster om våtmarken.

Sammanfattande tolkning

I Abbetorp kan vi se spår av en rad olika handlingar som kan tolkas i rituella termer: begravningar, slakt och måltider samt nedläggningar av olika föremål. Handlingarna har ägt rum på bestämda platser inom området, vid bergspartier, större stenblock samt vid våtmarken. Inom undersökningsområdet, väster om våtmarken, fanns lämningar inom ett 150 meter stort område. Dessutom fanns lämningar som kan tolkas i rituella termer även öster om våtmarken. Söder om undersökningsområdet finns äldre gravar och en kvadratisk stensättning, vilket innebär att området ursprungligen har varit betydligt större.

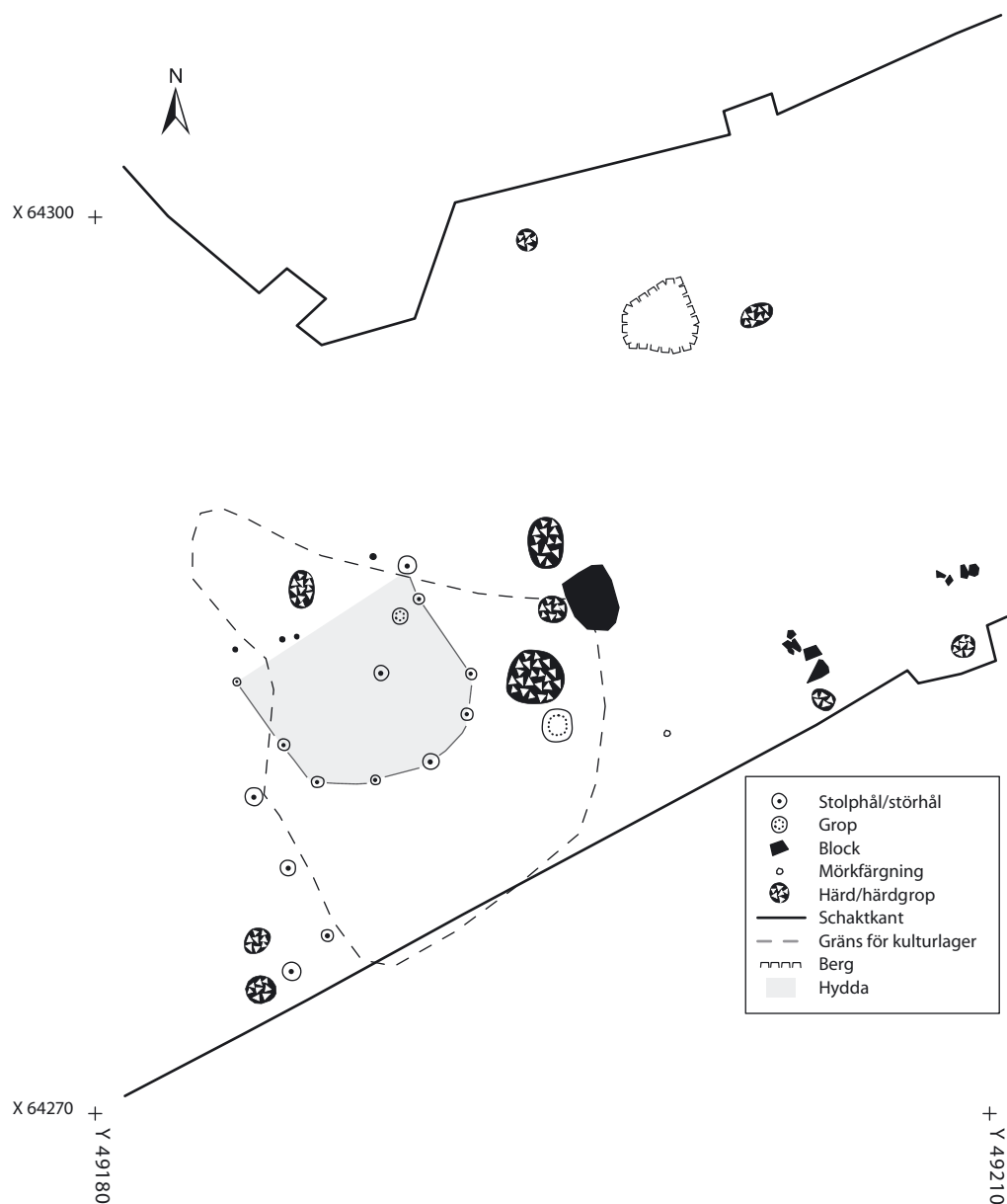

Fig. 14. Plan över området väster om våtmarken. Grafik: Lars Östlin RAÄ UV Öst.

Det undersökta området har använts framför allt under yngre romersk järnålder och folkvandringstid. Resultaten visar dock att riternas utformning varierat under den cirka 350 år långa perioden. Figur 15 är ett kronologiskt diagram över de olika rituella handlingarna i Abbetorp. Den visar under vilka perioder de skilda kontexterna använts samt vilken intensitet de haft under olika perioder. De enskilda graferna bygger på ^{14}C -dateringar, fynddateringar, stratigrafiska iakttagelser och representativitetsbedömningar. Av figuren framgår att begravningar, härdar och nedläggningen av föremål kring blocken och i våtmarken skiljer sig åt både vad gäller utsträckning i tid och intensitet.

Vår bedömning är att det undersökta området togs i bruk för rituella ändamål under yngre romersk järnålder. Området var tidigare betesmark och strax söder om den undersökta ytan finns äldre gravar, vilket innebär att närområdet har använts för begravningar även tidigare. Under yngre romersk järnålder anlades de första gravarna inom den undersökta ytan. Samtidigt togs matlagingsområdet, med slakt och måltider, i bruk. De första föremålen och benen lades ned vid stenblocken och i våtmarken. Både keramikmaterialet och djurbenens sammansättning visar att både kärlen och maten, som var knutna till ritualen, hade en vardaglig prägel. Varken keramikkärlen eller matresterna skiljer sig från det som förekom på den närliggande boplatsen. Ur ett östgötskt perspektiv finns det även mer ovanliga föremål i materialet, framför allt gäller det skärvor från importerade glasbägare. De typer av bägare som går att datera kan vara från yngre romersk järnålder men förekommer även under folkvandringstid. Detsamma gäller för pärlmaterialet. Därmed är dessa båda föremålskategorier svåra att med säkerhet tidfästa närmare, men fyndsammanhanget gör att det troligen ska föras till yngre romersk järnålder.

Härdarna, där måltiderna har tillagats, uppgår till drygt ett hundratal. Räkna man med att de har använts minst två gånger innebär det att de kan vara spår av årligen återkommande riter under 200 år. Begravningarna däremot har skett betydligt mer sällan, uppskattningsvis med intervall på 30–50 år. Matlagningen förefaller därmed inte enbart ha varit kopplade till begravningstillfällen. Kanske ska måltiderna istället ses som årligen återkommande riter som primärt har koppling till själva platsen (jfr Artelius & Kristensson 2006). Vid dessa tillfällen har levande djur förts hit, slaktats och tillagats. Sannolikt har även annan mat burits med i keramikkärl och svepaskar. Måltiderna har framför allt bestått av nötkött men även häst, får/get och svin har slaktats och förtärts. Detta har troligen ägt rum utomhus, några spår efter byggnader finns inte inom området.

Efter måltiderna har möjligen benen lagts på elden. Därefter har en del av härdarna rensats ut och skärvstenen och de brända benen har lagts ut vid våtmarken. Även slaktresterna lades ned i våtmarken och kring stenblocken, tillsammans med keramikkrärl som, i delar eller hela, ställts eller kastats mot blocken. Sannolikt har även detta ägt rum efter måltiderna.

I keramikmaterialet finns inga skärvor av så kallad finkeramik som skulle kunna vara rester av dryckeskoppar. Däremot finns, som redan nämnts, skärvor av glasbägare. Dessutom finns skärvor från silkrärl som har tolkats som en nordisk variant av romerska vinsilar, vilka ingått i de romerska dryckesuppsättningarna tillsammans med vinskopa och dryckesbägare. Dryckesceremonier har intaget en central plats i den germanska elitens ideologiska symbolspråk (Andersson 1999:35), möjligen ska glasskrävrorna och silkrärlen kopplas samman med detta tankesätt.

Även på västra sidan av våtmarken, kring ett stenblock, fanns härdar med samma dateringar samt ett delvis likartat fyndmaterial med bland annat skärvor från silkrärl, hartstättningar och ben. Troligen ska även denna plats tolkas som en del i den rituella miljön.

Under hela yngre romersk järnålder fortgick det ovan beskrivna bruket av platsen. Därefter skedde förändringar. Under folkvandringstid verkar matlagningen i härdarna avta, endast en härd har daterats till denna period. Matskorpor från tre keramikskärvor har daterats till yngre romersk järnålder, något som tyder på att bruket med keramiknedläggelser har upphört i folkvandringstid, eller i varje fall minskat avsevärt. Det är också möjligt att bruket med att lägga ned glasskrävor, kanske som symboler för hela krärl och föreställningar knutna till dem, upphör vid denna tid.

Under folkvandringstid verkar områdets rituella fokus ha riktats mot begravningsplatsen. Under denna period ökade antalet begravningar. Det möjligt att urskilja två befolkningssegment på gravfältet, med en begravning ungefär vart trettionde år inom vardera grupp. Grupperna skiljer sig åt både genom formspråk och genom gravgods. Den södra gruppen saknade i det närmaste gravgods medan den norra gruppen hade ett mer varierat och rikt föremålsbestånd, med ett mer monumentalt formspråk. Bland de begravda, i båda grupperna, var samtliga vuxna individer med en stor dominans av män. De skärvor från snartemobägare som har bedömts som hela krärl, förekom endast i mansgravar i den norra gruppen. Snartemobägarna är ur ett östgötskt perspektiv ett relativt exklusivt gravgods. Det fanns även andra föremål i den norra gravgruppen som måste ses som exklusiva, bland annat en guldfingerring och hästutrustning.

Hur ska då de två samtida gravgrupperna tolkas? En rimlig förklaring kan vara att de representerar två olika släktgrenar eller närliggande gårdar. Skillnaderna i gravgodset kan betyda att de representerar hushåll ur olika sociala skikt. De som begravdes i den norra gravgruppen bör ha haft en mer överordnad ställning, något som uttrycks i både gravarnas formspråk och gravgods. Platsen har formats och traditionen har först vidare av denna grupp av människor i över 20 generationer, under denna långa tidsrymd har de har varit tongivande vid begravningar, måltider och offer vid våtmarken.

Under folkvandringstid verkar ytterligare en förändring ha skett. Fokus för nedläggelserna flyttas från våtmarken mot gravfältet och dess närhet. De nedlagda föremålen på och vid gravfältet har delvis en annan karaktär, bland annat har metallföremål placerats på gravfältet, något som saknas helt vid våtmarken. Det mest anmärkningsvärda föremålet på gravfältet är ett reliefspänne av förgyllt silver, som dateras till folkvandringstid. Andra metallföremål som placerats på och intill gravfältet är två vikter, två små mejslar, en bältering samt ett beslag i järn. Förutom bältringen rör det sig om andra typer av metallföremål än de som placerats i gravarna.

Det var inte bara på gravfältet som föremål deponerades under folkvandringstid. Knappt 50 meter nordost om gravfältet, vid ett berg som utgör områdets högsta punkt, fanns spår av rituella deponeringar som påminner om dem kring stenblocken. I anslutning till en stolpe fanns två krukor med ben av häst/nöt. Stolphålet har daterats till folkvandringstid.

I början av vendeltid skedde nästa större förändring. Hela området verkar ha minskat i betydelse. Det fanns endast två gravar från denna period. Bruket med de rituella måltiderna verkar ha upphört helt, liksom deponeringarna av olika föremål både på och vid gravfältet. Från denna period och från tidig medeltid finns två ben från våtmarken daterade. Hur dessa fynd ska tolkas är oklart, men eftersom det finns både gravar och ett ben från vendeltid är det möjligt att detta ska ses som en kvardröjande sed, som för övrigt har minskat i omfattning och betydelse. Under denna period är gravfältet jämförbart med ett annat, samtida östgötskt gravfält, där det inte heller fanns några spår efter andra riter än själva begravningarna (Petersson & Ulfhielm 2000). Möjligen ser vi här en motsvarighet till det skifte i religiös praxis som har uppmärksamats för Danmarks vidkommande under just denna period (Fabeck & Ringtved 1995).

Det är intressant att notera att bruket av platsen förändrats under folkvandringstid och platsen minskat i betydelse under vendeltid. Detta skedde samtidigt eller något efter det att boplatsen i Abbetorp, liksom ett stort antal andra boplatser i Östergötland, övergavs och flyttades till de historiskt kända bytomterna.

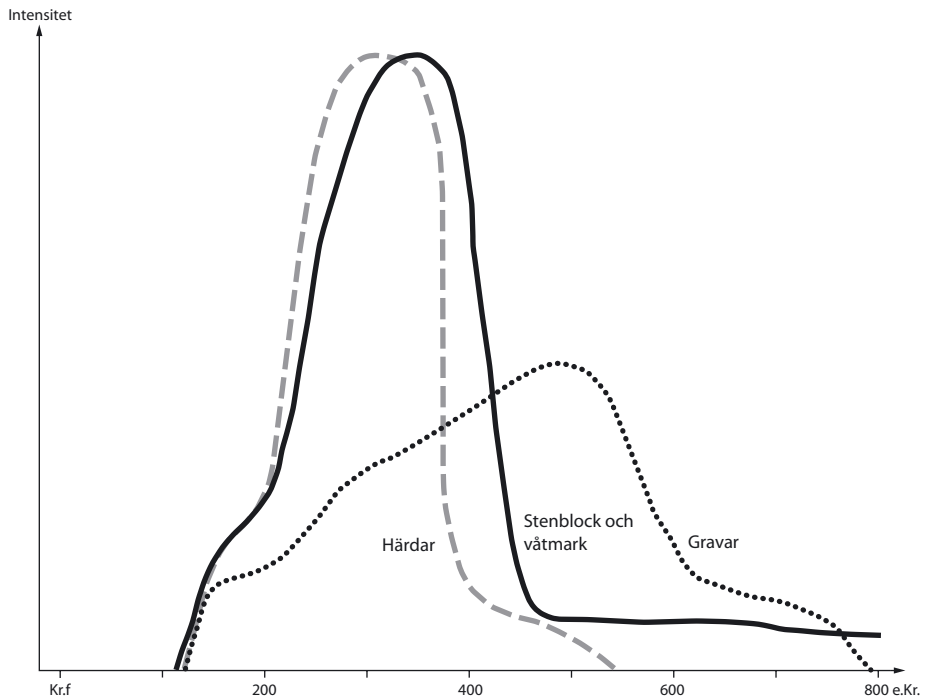

Fig. 15. Figuren visar en tolkning av de olika rituella handlingarnas intensitet över tid. Grafik: Lars Östlin, RAÄ UV Öst.

Den rituella platsen togs då ur bruk och området användes därefter som betesmark och åkermark fram i modern tid.

Referenser

- Andersson, K. 1993. *Romartida guldsmide i Norden. 1*. AUN 17. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Andersson, K. 1999. Två kulturer som möts – romare och germaner. I: Andersson, K. & Herschend, F. *Germanerna och Rom*. OPIA 13, s. 23–41. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antikens kultur.
- Artelius, T. & Kristensson, A. 2006. The universe container. Projections of religious meaning in a Viking Age burial-ground in northern Småland. I: Andrén, A., Jennbert K. & Raudvere, C. red. *Old Norse religion in long-term perspectives. Origins, changes, and interactions. An international conference in Lund, Sweden, June 3 – 7 2004*, Vågar till Midgård 8, s. 147–152. Lund: Nordic Academic press.

- Bennett, A. 1987. *Graven. Religiös och social symbol. Strukturer i folkvandringstidens gravskick i Mälardalenområdet*. Theses and papers in North-European Archaeology. 18. Stockholm: Institute of Archaeology.
- Boye, L. 2002. Glas i mund. *Skalk* 5, 2002, s. 5–9.
- Carlsson, T., Kaliff, A., Molin, A., Molin, F. & Sundberg, K. 1997. Hulje. Boplats, skärvensten och gravar. E4-syd, RAÄ 89, Högby socken samt RAÄ 234 – 236 och RAÄ 246, Mjölby socken, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, *Rapport UV Linköping* 1996:63.
- Ekman, T. 1987. *Domarringar i tid och rum – tvådimensionell statistik analys*. Uppsats i påbyggnadskurs i arkeologi, särskilt nordeuropeisk, vid Stockholms universitet. Framlagd vt 1987. Stockholm.
- Ericsson, A., Petersson, M. & Ranheden, H. 1999. Stensträngssystem söder om Väderstads samhälle. Arkeologisk förundersökning, del 2. E4, delsträckan Väderstad – Stora Åby, Väderstads och Rinna socknar, Mjölby och Boxholm kommuner, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 1999:45.
- Ericsson, A. & Franzén, G. 2005. Hägnadsmurar och rydskogar. Stensträngsområdet söder om Väderstads samhälle, delområde 1, 2, 3, 4 & 6. Agrarhistoriska undersökningar på utmarker till byarna Vallsberg och Väderstad, RAÄ 172, 253 & 263, Väderstads socken, Mjölby kommun, Östergötland. Dnr 421-3277-1997, 421-800-1998. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, *Rapport UV Öst* 2005:70.
- Fabech, C. & Ringtved, J. 1995. Magtens geografi i Sydsandinavien. I: Resi, H G. red. *Produksjon og samfunn. Om erverv, spesialisering og bosetning i Norden i 1. årtusen e. Kr. Beretning fra 2 nordiske jernaldersymposium på Granavolden Gjaestgiveri 7.-10. mai 1992*. Varia 30, s.11–31. Oslo. Universitetets Oldsakssamling.
- Gruber, G. 2004. Resultat område 11. I: Petersson, M. red. Abbetorp – ett landskapsutsnitt under 6000 år. Arkeologisk undersökning av en boplats, ett gravfält, en offerplats, stensträngar och fossil åkermark. RAÄ 288 m fl, Abbetorp 1:2 och 1:10, Rinna socken, Boxholms kommun. RAÄ 241 m fl, Väderstad 1:2 och 5:1, Väderstads socken, Mjölby kommun, Östergötland. Dnr 421-3277-1997, 421-800-1998. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 2002:43.
- Hedeager, L. 1989. *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus: Aarhus universitetsforlag.
- Kaliff, A. 1993. Skälv – en gård och ett gårdsgravfält från äldre järnålder. RAÄ och SHM. *Rapport UV* 1992:9.

- Kaliff, A. 1995. Ringeby. En kult- och gravplats från yngre bronsålder. Arkeologisk undersökning, RAÄ 6, Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Linköping* 1995:51.
- Larsson, L. 2005. Människor under våra fötter. I: Menander, H. & Molin, F. red. *Ett bredare fält. Arkeologi och kulturhistoria vid Linköpings flygplats*. Riksantikvarieämbetet UV Öst, s. 56–65, Stockholm: RAÄ.
- Larsson, M. 1994. Sjögestad – stensättning med 29 gravgömmor. Arkeologisk undersökning, stensättning RAÄ 75, Sjögestads socken, Linköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, *Rapport UV Linköping* 1994:56.
- Lindeblad, K. & Nielsen, A-L. 1997. Kungens gods i Borg. Om utgrävningarna vid Borgs säteri i Östergötland. Arkeologisk slutundersökning, Borgs säteri 6702, RAÄ 276, Borgs socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar, *Rapport UV Linköping* 1997:12.
- Lindeblad, K., Petersson, M. & Österström, K. 2004. Resultat, område 7. I: Petersson, M. red. Abbetorp – ett landskapsutsnitt under 6000 år. Arkeologisk undersökning av en boplat, ett gravfält, en offerplats, stensträngar och fossil åkermark. RAÄ 288 m fl, Abbetorp 1:2 och 1:10, Rinna socken, Boxholms kommun. RAÄ 241 m fl, Väderstad 1:2 och 5:1, Väderstads socken, Mjölby kommun, Östergötland. Dnr 421-3277-1997, 421-800-1998. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 2002:43.
- Lindeblad, K. & Tagesson, G. 2005. Byn och staden. Stora Ullevi och Linköping. A. Kaliff & G. Tagesson (red). *Liunga. Kaupinga. Kulturhistoria i Linköpingsbygden*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter 60, s. 236–281. Linköping: Riksantikvarieämbetet.
- Lindeblad, K. & Petersson, M. 2008. *Landsbygdens vardagsliv under järnålder och historisk tid. Strategi för studier av landskap och bebyggelse*. Arbetshandling RAÄ, UV Öst mars 2008.
- Magnus, B. 2002. Örnen flyr – om Stil I i Norden. Nordisk dyrestil 400 – 1100 e Kr. *Hikuin* 29, s. 105–118.
- Molin, A. 1999. Barngravfältet i Hulje. I: Kaliff, A. red. *Olika perspektiv på en arkeologisk undersökning i västra Östergötland*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska uppdrag. Skrifter nr 28, s. 43–56, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nerman, B. 1935. *Die Völkervanderungszeit Gotlands: Im auftrage der Kungl. Vitterhets- Historie- och antikvitetsakademien*. Stockholm: Kungl. Vitterhets- Historie- och antikvitetsakademien.

- Nicklasson, P. 1997. *Svärdet ljuger inte. Vapenfynd från äldre järnålder på Sveriges fastland*. Acta Archaeologica Lundensia. Series prima in 4° N 22°. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Nicklasson, P. 1998. Ett knivigt källmaterial och bilden av smålänningen. En genomgång av knivar från yngre romersk järnålder och folkvandringstid i norra Småland. *Fornvännen* 1998:3, s. 153–165.
- Nielsen, A-L. 1996a. Borg – enda centralplatsen i Norrköpingsbygden? I: Lundqvist L., Lindeblad, K., Nielsen A-L. & Ersgård, L. *Slöinge och Borg. Stormansgårdar i öst och väst*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar. Skrifter nr 18, s. 78–96, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nielsen, A-L. 1996b. Hedniska kult- och offerhandlingar i Borg. Ett uttryck för gårdens centrala betydelse under yngre järnålder. I: Engdahl, K. & Kaliff, A. red. *Religion från stenålder till medeltid. Artiklar baserade på Religionsarkeologiska nätverksgruppens konferens på Lövestadbruk den 1–3 december 1995*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska skrifter nr 19, s. 89–104, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nilsson, C. 1987. Gravundersökningar i Östergötland åren 1967 – 84. I: Andrae, T., Hasselmo M. & Lamm K. red. *7000 år på 20 år. Arkeologiska undersökningar i Mellansverige*. Riksantikvarieämbetet, s. 79–108, Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Nordman, A-M. 1997. Ett järnåldersgravfält i Byarum. I: Nordström, M. & Varenius, L. red. *Det nära förflutna – om arkeologi i Jönköpings län. Småländska kulturbilder* 1997, s. 120–131.
- Näsman, U. 1984. *Glas och handel i senromersk tid och folkvandringstid : en studie kring glas från Eketorp-II, Öland, Sverige*. AUN 6. Uppsala: Institutionen för arkeologi.
- Petersson, M. 2004. Fältharbetsmetod, utförande och prioriteringar. I: Petersson, M. red. *Abbetorp – ett landskapsutsnitt under 6000 år. Arkeologisk undersökning av en boplat, ett gravfält, en offerplats, stensträngar och fossil åkermark*. RAÄ 288 m fl, Abbetorp 1:2 och 1:10, Rinna socken, Boxholms kommun. RAÄ 241 m fl, Väderstad 1:2 och 5:1, Väderstads socken, Mjölby kommun, Östergötland. Dnr 421-3277-1997, 421-800-1998. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 2002:43, s.19–27.
- Petersson, M. 2006. *Djurhållning och betesdrift. Djur, människor och landskap i västra Östergötland under yngre bronsålder och äldre järnålder*. Stockholm/Uppsala: Riksantikvarieämbetet/Uppsala universitet.
- Petersson, M. & Ulfhielm, A, 2000. Vilhelmsberg – ett gravfält från vendeltiden. Vilhelmsberg, Skälstad 1:12, Kvillinge socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Dnr 6009/92. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 2000:10.

- Petré, B., 1993. Male and Female Finds and Symbols in Germanic Iron Age Graves. *Current Swedish Archaeology. Vol 1.* 1993, s. 150–154.
- Sigvallius, B. 2000. Abbetorp. Osteologisk undersökning av bränt och obränt benmaterial från boplatser och gravar i Väderstads (RAÄ 241 m fl) och Rinna (RAÄ 288) socknar, Östergötland. RAÄ, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt, Stockholm. I: Petersson, M. red. Abbetorp – ett landskapsutsnitt under 6000 år. Arkeologisk undersökning av en boplat, ett gravfält, en offerplats, stensträngar och fossil åkermark. RAÄ 288 m fl, Abbetorp 1:2 och 1:10, Rinna socken, Boxholms kommun. RAÄ 241 m fl, Väderstad 1:2 och 5:1, Väderstads socken, Mjölby kommun, Östergötland. Dnr 421-3277-1997, 421-800-1998. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Öst* 2002:43.
- Sjövold, T. 1993. *The Scandinavian relief brooches of the migration period: an attempt at classification.* Oslo: Universitetets Oldsaksamling.
- Stilborg, O. 2004. Abbetorp. Från skärva till kärl. *KFL rapport* 04/1025. Keramiska Forsningslaboratoriet, Kvartärgeologiska avdelningen, Lunds universitet. Lund.
- Stålbom, U. 1994. Klinga, ett gravfält. Slutundersökning av ett gravfält och bebyggelse-lämningar från bronsålder och äldre järnålder. Östergötland, Norrköpings kommun, Borgs socken, Klinga, STÄ 6352, Fornlämning 210. Riksantikvarieämbetet Byrån för arkeologiska undersökningar, *Rapport UV Linköping* 1994:11.
- Stålbom, U. 1998. Fynden från Pryssgården. I: Borna-Ahlkvist, H., Lindgren-Hertz, L. & Stålbom U. Pryssgården. Från stenålder till medeltid. Arkeologisk slutundersökning, RAÄ 166 och 167, Östra Eneby socken, Norrköpings kommun, Östergötland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. *Rapport UV Linköping* 1998:13, s. 103–149.
- Varenius, L. 1985. "Krets av lagd eller rest sten" – domarringar i Jönköpings län. En sammanställning av arkeologiskt undersökta domarringar i Jönköpings län. *Småländska kulturbilder* 1985, s. 15–21.
- Winberg, B. 1986. Stensträngar och gravar som källmaterial vid studiet av järnålderns bebyggelse. *Bebyggelsehistorisk tidskrift.* Nr 11. 1986, s. 106–120.
- Österström, K. i manus. Östgötska glasbägare och spelbrickor.

Muntligt

Ingrid Gustin, Stockholms universitet
 Kristina Lamm, f d avdelningschef Riksantikvarieämbetet, Stockholm
 Hanna Menander, Riksantikvarieämbetet, UV Öst, Linköping
 Ulf Näsman, Högskolan i Kalmar